

Трибуна молодого вченого

DOI: 10.33663/0869-2491-2025-36-664-672

УДК 347.92

С. О. ГРИБЧЕНКО,
аспірант Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України*
ORCID: 0009-0004-2331-5950

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОНЦЕПЦІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

У статті обґрунтовуються ключові положення авторської концепції дослідження правових проблем інформатизації цивільного судочинства. Дослідник акцентує увагу на визначенні меж використання інформаційних технологій під час розгляду і вирішення цивільних справ; впливові інформаційних технологій на принципи цивільного судочинства та інші процесуальні гарантії прав сторін. Аналізується стан нормативного регулювання цивільної процесуальної діяльності у сфері використання інформаційних технологій, зокрема, можливості використання інформаційних технологій під час підготовки та ухвалення судового рішення, а також під час розгляду нескладних і однотипних цивільних справ, при здійсненні примирення сторін або інших процедур врегулювання спору та ін.

Ключові слова: електронне судочинство, електронний суд, цифровізація судочинства, інформатизація правосуддя, штучний інтелект, принципи судочинства.

Gribchenko Sergiy. General characteristics of the concept of research on the problems of informatization of civil proceedings

The article substantiates the key provisions of the author's concept of studying the legal issues of civil justice informatization. The researcher focuses on determining the

* **Gribchenko Sergiy,** Postgraduate Student of Koretsky Institute of State and Law of the NAS of Ukraine

limits of the use of information technologies in the course of consideration and resolution of civil cases; the impact of information technologies on the principles of civil proceedings and other procedural guarantees of the parties' rights. The author analyzes the state of regulatory regulation of civil procedural activities in the field of information technology, in particular, the possibility of using information technology in the preparation and adoption of a court decision, as well as in the consideration of simple and similar civil cases, in the implementation of reconciliation of the parties or other dispute resolution procedures, and others.

Key words: *electronic justice, electronic court, digitalization of justice, informatization of justice, artificial intelligence, principles of justice.*

Актуальність теми. Протягом усієї багаторічної історії розвитку держави і права триває безперервний процес пошуку оптимальної конструкції судової влади та цивільного судочинства. Поки що створити ідеальну модель правосуддя не вдалося жодній країні світу. І справа тут, мабуть, не тільки в завищених очікуваннях і потребах того чи іншого суспільства, які часто не враховують обмежені фінансові можливості держави, рівень правової свідомості та культури громадян та інші проблеми, від вирішення яких напругу залежить ефективне функціонування судової системи, а якщо дивитися у ширшому контексті – сприйняття цієї влади суспільством і довіра до ухвалюваних судових актів.

Для досягнення заявлених цілей важливим, на нашу думку, є поступове реформування сфери цивільної юрисдикції для того, щоб забезпечити не лише реальний механізм захисту базових прав і свобод людини, інших цінностей сучасного правопорядку, а й його відповідність суспільним відносинам, стрімке становлення яких сьогодні неминуче відбувається під впливом нових видів людської діяльності та інформаційних технологій.

Огляд літератури. До проблематики інформаційних технологій та їх впливу на сферу цивільної юрисдикції зверталися І. В. Андронов, І. О. Бут, А. І. Виноградова, М. О. Гетманцев, Н. Ю. Голубєва, А. Г. Гулик, І. М. Ілюпол, А. Ю. Каламайко, Л. М. Ніколенко, Д. Д. Луспенник, М. В. Парасюк, Ю. Д. Притика, А. М. Міць, І. О. Русанова, Р. М. Римарчук, О. С. Кtachук, С. А. Чванкін та інші вітчизняні правознавці. Проте дослідження правових проблем інформатизації цивільного судочинства ще не набули свого логічного завершення та концептуального оформлення.

Постановка проблеми дослідження. Останнім часом, і не без допомоги західних країн-партнерів, зростає увага законодавця до проблем формування авторитетної судової влади. Проте підвищений інтерес виявляється насамперед до процедур добору та призначення суддів, їхнього кваліфікаційного оцінювання, вимог до осіб, які прагнуть посади члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів і Вищої ради правосуддя. Не можна не згадати й пропозиції щодо створення нових судових інституцій, до цього часу не відомих вітчизняній правовій системі.

Не заперечуючи необхідності законодавчої роботи в напрямі посилення інституційних характеристик судової влади, все ж таки варто зазначити, що процедурний аспект судової діяльності незаслужено лишається поза законодавчою «опікою», хоча з його розвитком безпосередньо пов'язана реалізація права на справедливий судовий розгляд, що набуває широкого відображення в прецедентній практиці Європейського суду з прав людини. Однією з можливих причин такого становища варто назвати відсутність належного взаємозв'язку між законодавством, теорією та практикою правозастосування. Можна говорити про те, що немає усталених правових традицій підготовки законодавчих актів, які були б спільним підсумком наукового осмислення і розв'язання проблем правозастосування, що накопичилися за ці роки.

Цивільний процесуальний кодекс України в редакції 2017 р. був підготовлений переважно практичними працівниками. Цим, напевно, і можна пояснити деякі новели цивільного процесуального законодавства, ухвалені без глибокого теоретичного обґрунтування пропонованих змін та аналізу їхніх наслідків, застосування належного методологічного інструментарію (наприклад, поняття малозначності цивільної справи, процедури врегулювання спору за участю судді, заходи щодо забезпечення чіткого виконання більшої частини процесуальних обов'язків тощо), а також фрагментарне правове регулювання окремих процесуальних питань, зокрема, пов'язаних з застосуванням інформаційних технологій.

Мета і завдання дослідження. Метою і завданням цього дослідження є розробка положень як концептуальної основи вирішення правових проблем інформатизації цивільного судочинства.

Виклад основного матеріалу. З метою скорочення наявної «дистанції» між законодавцем, практикою та правовою доктриною, реалізації ідей і розробок, що склалися в автора в результаті його багаторічної фахової роботи в галузі інформаційних технологій, розвитку нових аспектів у дослідженні цивільного судочинства – власне бачення концепції (напрямів) вивчення правових проблем інформатизації правосуддя у цивільних справах.

У найзагальнішому вигляді, говорячи про наукову концепцію пізнання будь-якого предмета або явища дійсності, зазвичай мають на увазі систему взаємозв'язаних теоретичних положень, гіпотез, поглядів, ідей, які обґрунтовують особливості сутності обраного предмета вивчення; спосіб його дослідження або основну точку зору на нього. Вважаємо, що обґрунтування концепції дослідження правових проблем інформатизації цивільного судочинства є необхідним елементом, який покликаний пояснити, яке саме правове явище буде вивчатися і яким чином. Але перш ніж перейти до питань, що розглядаються, доцільним убачається коротка характеристика використовуваного понятійно-категоріального апарату.

У сучасній юридичній літературі дедалі частіше можна зустріти такі поняття, як електронне судочинство, електронний суд, цифровізація судочинства, інформатизація правосуддя та низка інших. Усі перелічені вище поняття мають

одну спільну підставу – використання в процесі розгляду та вирішення судових справ інформаційних (технічних) технологій. Про це прямо йдеться і в Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи CM/Rec (2009)¹ державам-учасникам щодо електронної демократії, ухвалених 18 лютого 2009 р. Електронне правосуддя – це використання під час його здійснення в процесуальній формі інформаційно-комунікаційних технологій усіма зацікавленими суб'єктами для підвищення його якості (зокрема, електронне спілкування та обмін даними, а також доступ до інформації судового характеру).

На нашу думку, з урахуванням цих Рекомендацій не буде помилковим використання розглядуваних понять у контексті всебічного аналізу нових можливостей учасників судового процесу та суду, які дає застосування певних технологічних продуктів (сервісів, програмного забезпечення тощо). Зрештою, йдеться про оптимізацію судових процедур розгляду цивільних справ. Зауважимо, що це не лише подання документів у електронній формі та дистанційна форма участі в судовому процесі. Інформатизацію цивільного судочинства необхідно розглядати, зокрема, і з позиції отримання всієї інформації від суду про перебіг судового розгляду цивільної справи.

Отже, пропонуємо поняття «інформатизація цивільного судочинства» інтерпретувати в широкому контексті, яке містить у собі електронну форму обміну даними (передусім документами по суті справи) між судом та учасниками судового процесу; можливості фіксації інформації, яка має значення для розгляду цивільної справи в електронному вигляді (електронні докази) і правила їх дослідження й оцінки; аудіо- і відеозапис судового засідання або дистанційний режим участі сторін у справі; ведення реєстру судових рішень тощо. Цей перелік ми залишаємо відкритим для впровадження в цивільне судочинство інших цифрових технологій, що сприяють підвищенню результативності судової діяльності.

Н. Ю. Голубєва справедливо зазначає, що світ вже давно живе онлайн. Споживачі, підприємці та інші учасники цивільного обороту все більше купують поза магазинами та офісами, укладають договори і оформлюють замовлення на сайтах інтернет-магазинів, активно використовують Viber, Facebook Messenger та інші сервіси. Бажання полегшити отримання різних товарів, послуг і робіт, встигати більше, «жити швидше» – вже повністю пронизало сучасний світ. Не дивно, що отримання різних сервісів у електронному вигляді і від держави давно стало затребуваним у світі. З'явилися «електронні уряди», «електронні суди» тощо. Україна активно включилася в ці процеси. Широко розрекламований «Електронний суд» – доволі дорогий для держави проєкт, але вигоди від його впровадження абсолютно очевидні. Потенційна можливість працювати віддалено дуже економить час для юристів, підприємців та ін. Електронне судочинство – це зручно з точки зору можливості сучасної людини, її ритму життя.

Дематеріалізація судових процедур – виклик часу. В умовах, коли велика частина життя звичайної людини відбувається в Інтернеті – від пошуку

інформації та спілкування з іншими людьми до споживання численних послуг, судова система не може працювати в традиційному паперовому форматі, а має пропонувати та забезпечувати вирішення спорів за допомогою нових технологій. Інформаційно-комунікаційна система судових органів має відповідати викликам і вимогам часу, пропонувати інструментарій вирішення проблем за допомогою електронних каналів комунікації, вже звичайних у багатьох сферах життя¹.

Тим паче, за таких умов не втрачає своєї актуальності завдання з розроблення концептуально завершеної нормативної моделі використання інформаційних технологій у цивільному судочинстві. Розгорнемо авторські судження в цьому напрямі.

По-перше, на що варто звернути сьогодні увагу. Розвиток інформаційних технологій зумовлює постановку питання про межі їхнього проникнення під час здійснення правосуддя у цивільних справах. Очевидно, що інформаційні технології в найближчому майбутньому повністю не замінять людську діяльність при розгляді та вирішенні цивільних справ. Навіть із бурхливим розвитком штучного інтелекту, який ми спостерігаємо останнім часом, сфера цивільного судочинства, як, утім, і будь-яка інша правосудна діяльність, пов'язана з інтелектуальною діяльністю людини. Ба більше, можна стверджувати, що інтелектуальний аспект такої діяльності залишиться переважним з огляду на природу судової влади та цивільного судочинства. Інформатизація цивільного судочинства стосується насамперед форми здійснення процесуальних дій.

Звісно, це не означає, що необхідно відмовитися від переваг, які надають інформаційні технології. Майбутні системи цивільної юрисдикції нам убачається в оптимальному поєднанні інтелектуальної людської діяльності з цифровими можливостями, зокрема, можливостей використання штучного інтелекту. Це зумовлює підвищену увагу до тих технологічних рішень, які сприяють досягненню таких результатів при здійсненні правосуддя, які не поступаються діяльності людини. Певних результатів у сфері автоматизації судової системи вже досягнуто, запроваджено Єдину судову інформаційно-комунікаційну систему, що полегшує спілкування із судом, інформаційні технології торкнулися також і виконавчого провадження.

Відповідно до ст. 14 ЦПК України позовні та інші заяви, скарги та інші передбачені законом процесуальні документи, що подаються до суду і можуть бути предметом судового розгляду, в порядку їх надходження підлягають обов'язковій реєстрації в Єдиній судовій інформаційно-комунікаційній системі в день надходження документів.

Визначення судді або колегії суддів (судді-доповідача) для розгляду конкретної справи здійснюється Єдиною судовою інформаційно-комунікаційною системою у порядку, визначеному цим Кодексом (автоматизований розподіл справ).

Єдина судова інформаційно-комунікаційна система відповідно до закону забезпечує обмін документами (надсилання та отримання документів) в

електронній формі між судами, між судом та учасниками судового процесу, між учасниками судового процесу, а також фіксування судового процесу і участь учасників судового процесу в судовому засіданні в режимі відеоконференції.

Суд направляє судові рішення, судові повістки, судові повістки-повідомлення та інші процесуальні документи учасникам судового процесу на їхні офіційні електронні адреси, вчиняє інші процесуальні дії в електронній формі із застосуванням Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи в порядку, визначеному цим Кодексом, Положенням про Єдину судову інформаційно-комунікаційну систему та/або положеннями, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів).

Суд проводить розгляд справи за матеріалами судової справи у паперовій або електронній формі в порядку, визначеному Положенням про Єдину судову інформаційно-комунікаційну систему та/або положеннями, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів).

Можна припустити, що наступним кроком стане розгляд і вирішення нескладних цивільних справ за допомогою спеціальних програм тощо.

Тому інтеграція інформаційних технологій у сферу юридичної діяльності та законодавства є явищем об'єктивним. Невирішеними лише залишаються питання швидкості такої інтеграції, меж проникнення в цивільне судочинство.

По-друге, аналізуючи проблему інформатизації цивільного судочинства, необхідно брати до уваги й таку обставину. Використання інформаційних технологій не є самоціллю. ІТ є лише засобом досягнення певних цілей – спростити й прискорити процес розгляду і вирішення цивільних справ, знизити судові витрати учасників судового процесу. Проте чи варто очікувати якогось швидкого та істотного підвищення ефективності цивільного судочинства у цьому сенсі? Очевидної відповіді на це запитання поки що немає.

Навряд чи сьогодні можна говорити, що впровадження інформаційних технологій на цьому етапі має наслідком якісь відчутні результати. Строки розгляду цивільних справ залишаються доволі тривалими. Однак іншого шляху в оптимізації судової діяльності, по суті, немає. Інформаційні технології сприяють ефективній організації судової діяльності, зокрема, належному співробітництву учасників судового процесу та суду з численних питань, що виникають під час розгляду та вирішення цивільної справи.

По-третє, не можна не торкнутися й питання застосування штучного інтелекту в цивільному судочинстві. Напевно, немає особливих проблем для створення такого технологічного продукту, який був би застосовний і затребуваний при підготовці та ухваленні судового рішення. Головне питання при цьому полягає в тому, щоб написане за допомогою цифрових технологій судові рішення мало всі властивості судового рішення. Воно повинно мати таку саму силу, як і судові рішення, підготовлене суддею. Це на сьогодні першочергове завдання.

Перспективи застосування штучного інтелекту під час розгляду цивільних справ, на нашу думку, вельми широкі. Починаючи від сфери експертної діяльності, що потребує не тільки спеціальних знань, а й використання нових технологій до аналізу можливих підсумків майбутнього судового розгляду, допомоги під час здійснення підготовчих судових дій, пошуку необхідних судових доказів, організації процесу розгляду справи та ін.

Штучний інтелект може прийти на зміну спрощеним формам розгляду нескладних і однотипних цивільних справ. Тим самим судова система отримає необхідне сьогодні розвантаження. Зрозуміло, що при цьому важливо знайти вирішення ключових проблем використання інформаційних технологій – тлумачення норми права і визначення того, яка саме норма права підлягає застосуванню в даному конкретному випадку. Вирішення цих завдань можливе на базі наукового осмислення впливу інформаційних технологій на цивільне судочинство. Зниження витрат при здійсненні правосуддя у цивільних справах – це одна з найбільш видимих цілей використання інформаційних технологій. Цивільне судочинство має відповідати рівню розвитку цивільного обороту.

Нарешті, варто звернути увагу і на такий аспект використання інформаційних технологій. Його можна назвати так – вплив інформаційних технологій на цивільне судочинство. Безперечно, що такий вплив існує. Щоправда, сьогодні ще передчасно говорити про появу так званого цифрового права, але очевидно, що інформатизація зумовлює процеси оновлення цивільного процесуального законодавства. При цьому, звісно, важливо зберегти засади здійснення правосуддя у цивільних справах. У цьому сенсі необхідно також аналізувати можливі ризики застосування інформаційних технологій. Це дасть можливість пошуку балансу між усталеними правилами цивільного судочинства та необхідністю їх оновлення у світлі розвитку інформаційних технологій.

Ця теза має особливе значення для дії системи принципів (засад) цивільного судочинства, оскільки зміни одного принципу неминуче зумовлять зміни інших принципів, а в ширшому контексті всієї системи принципів цивільного правосуддя. Як ілюстрацію цього висновку візьмемо такі функціональні засади цивільного судочинства як змагальність і рівноправність сторін. Зміна моделі змагальності веде до зміни концепту рівних процесуальних можливостей, так само як дистанційний режим розгляду цивільної справи веде до зміни змісту принципів безпосередності та гласності судового розгляду.

Тому вбачається важливим визначити ті принципи цивільного судочинства, на зміст яких безпосередньо впливають інформаційні технології, та виявити основні проблеми їх реалізації.

Вирішення цих питань стане підґрунтям для формулювання пропозицій щодо вдосконалення цивільного процесуального законодавства та практики його застосування. Може йтися про формування нових видів цивільних про-

цесуальних прав та обов'язків (наприклад, право бути поінформованим щодо використання в процесі розгляду та вирішення цивільної справи інформаційних технологій різного роду) або вдосконалення засобів доказування (правил належності та допустимості електронних доказів та їх видів), способів підтвердження особи учасників судового процесу тощо.

Зміни, зумовлені використанням інформаційних технологій, спричинять кардинальний перегляд ролі судді в цивільному процесі. Які функції судді доцільно передати цифровим помічникам? У якому порядку можуть бути переглянуті судові рішення, ухвалені в такий спосіб? Яка структура судового рішення в цьому випадку та інші.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Підсумовуючи викладене, вважаємо, що наукове обґрунтування (концепція) інформатизації цивільного судочинства повинно зачіпати такі питання, які потребують теоретичного осмислення і практичного вирішення:

- 1) визначення меж використання інформаційних технологій під час розгляду і вирішення цивільних справ;
- 2) вплив інформаційних технологій на принципи цивільного судочинства та інші процесуальні гарантії прав сторін. Які необхідні зміни в цій частині;
- 3) аналіз стану нормативного регулювання цивільної процесуальної діяльності у сфері використання інформаційних технологій;
- 4) виявлення тих аспектів цивільної процесуальної діяльності, ефективність яких може бути підвищена за допомогою використання інформаційних технологій;
- 5) використання інформаційних технологій під час підготовки та ухвалення судового рішення, а також під час розгляду нескладних і однотипних цивільних справ;
- 6) використання інформаційних технологій при здійсненні примирення сторін або інших процедур врегулювання спору;
- 7) процедурні аспекти використання інформаційних технологій, зокрема, ідентифікація учасників судового процесу, особливості збирання та оцінки доказів та ін.

1. Голубева Н. Ю. Електронне судочинство: міжнародний досвід. Одеса: Фенікс, 2020. С. 5.

References

1. Holubieva N. Yu. Elektronne sudochynstvo: mizhnarodnyi dosvid. Odesa: Feniks, 2020. S. 5.

Gribchenko Sergiy. General characteristics of the concept of research on the problems of informatization of civil proceedings

Introduction. It is necessary to ensure not only a real mechanism for protecting basic human rights and freedoms and other values of the modern legal order, but also

its compliance with social relations, which are rapidly evolving today under the influence of new types of human activity and information technologies.

The aim of the article. The purpose of this article is to develop provisions as a conceptual framework for solving legal problems of civil justice informatization.

Results. *The future of the civil jurisdiction system is seen in the optimal combination of intellectual human activity with digital capabilities, in particular, the use of artificial intelligence. Information technologies facilitate simplification and acceleration of the process, efficient organization of judicial activities, in particular, proper cooperation between litigants and the court on numerous issues arising during the consideration and resolution of a civil case.*

The use of artificial intelligence in civil cases is promising. From the field of expert activity, which requires not only special knowledge but also the use of new technologies, to the analysis of possible outcomes of future court proceedings, assistance in preparatory court actions, search for necessary court evidence, organization of the case process, etc.

Informatization drives the process of updating civil procedure legislation. It is important to find a balance between the established rules of civil procedure and the need to update them in the light of the development of information technology.

Conclusions. *The scientific substantiation (concept) of civil procedure informatization should address the following issues that require theoretical understanding and practical solution: 1) identification of those aspects of civil procedural activity that can be improved by the use of information technology; 2) use of information technology in the preparation and adoption of a court decision, as well as in the consideration of simple and similar civil cases, in the implementation of reconciliation of the parties; 3) procedural aspects of the use of information technology, in particular, identification of participants in the trial, peculiarities of collection and evaluation of evidence, etc.*

Key words: *electronic justice, electronic court, digitalization of justice, informatization of justice, artificial intelligence, principles of justice.*